

UMAR SAYFIDDINNING HIKOYALARIDA VIJDON MOTIVINING POETIK TAHLILI

Z.F.Abdialimova¹

Mas'ul muallif: Abdialimova
Zarina Faxriddin qizi, O'zbekiston
davlat jahon tillari universiteti
doktoranti.

e-mail: zarinka070@gmail.com

Accepted: 22 Sentabr 2026

Published: 22 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
This article is an open access
article distributed under the terms
and conditions of the Creative
Commons Attribution (CC-BY-4.0)
license.

Iqtibos uchun: Abdialimova, Z. F.
UMAR SAYFIDDINNING
HIKOYALARIDA VIJDON
MOTIVINING POETIK TAHLILI / Z.
F. Abdialimova // Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.
— 2026. — T. 9, № 2. — B. 58–62.

1. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk turk hikoyanavis yozuvchisi Umar Sayfiddinning "Nega boy bo'lmadi?", hikoyasida vijdon motivining poetik talqini tahlil qilinadi. Shu bilan birga hikoyada aybdorlik hissining dolzarb jihatari inson xarakteriga bog'liq holatda chuqur tahlil qilinadi. Hikoyada qahramonlar his tuyg'ularida aybdorlik hissini motiv sifatida maqolada poetik jihatdan tahlilga tortiladi. Umar Sayfiddinning bir qancha hikoyalarida vijdon, aybdorlik hissi ruhiy qiyanoq sifatida qahramonlar hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hikoyada muallif insonning moddiy manfaat bilan ma'naviy mas'uliyat o'rtasidagi ichki kurashini badiiy vositalar orqali yoritadi. Hikoya qahramonining halollik, insofilik va vijdon oldidagi mas'uliyatni boylikdan ustun qo'yishi yozuvchining axloqiy-estetik qarashlarini ochib beradi. Tadqiqotda vijdon motivining syujet rivojiga ta'siri, qahramon ruhiy kechinmalarida namoyon bo'lish shakllari hamda badiiy detallarning semantik yuklamasi poetik jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, muallif tomonidan vijdon tushunchasining ijtimoiy va individual mazmuni uyg'un holda talqin qilinishi ko'rsatib beriladi. Hikoya orqali Umar Sayfiddin jamiyatda halol mehnat, vijdon sofligi, pok niyat va axloqiy tanlov muammosini ilgari suradi. Mazkur maqola hikoyaning ma'naviy-estetik ahamiyatini ochishga xizmat qiladi shu bilan birga harbir millatga xos bo'lgan vijdonlilik hissini uyg'onishi va bu holat qahramonlar ruhiyatida qanday o'zgarishlarga olib kelishi hikoyalar misolida badiiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Umar Sayfiddin, hikoya janri, vijdon motivi, poetik tahlil, axloqiy qadriyatlar, ichki konflikt, qahramon psixologiyasi, aybdorlik hissi, ma'naviy tanlov, badiiy tafakkur, realizm, milliy ruh, tarbiyaviy g'oya, ramziy ifoda.

Ключевые слова: Омер Сейфеттин, жанр рассказа, мотив совести, поэтический анализ, нравственные ценности, внутренний конфликт, психология персонажа, чувство вины, моральный выбор, художественное мышление, реализм, национальный колорит, символическое выражение.

A POETIC ANALYSIS OF THE MOTIF OF CONSCIENCE IN UMAR SAYFIDDIN'S STORIES

Abstract. This article analyzes the poetic interpretation of the motif of conscience in the short story "Why Did He Not Become Rich?" by the great Turkish short story writer Omer Seyfettin. In addition, the work deeply examines the актуал aspects of guilt as closely connected to human character. The feeling of guilt in the emotional world of the characters is treated as a literary motif and is subjected to poetic analysis. In many of Seyfettin's stories, conscience and guilt function as forms of psychological torment and play a significant role in the lives of the characters. In this particular story, the author artistically depicts the inner conflict between material benefit and moral responsibility. The protagonist's preference for honesty, integrity, and responsibility before conscience over wealth reveals the writer's moral and aesthetic worldview. The study explores the influence of the motif of conscience on plot development, its manifestations in the characters' psychological experiences, and the semantic load of artistic details from a poetic perspective. Furthermore, the article demonstrates how the author interprets the concept of conscience through a harmonious synthesis of social and individual dimensions. Through this story, Omer Seyfettin emphasizes the issues of honest labor, moral choice, purity of conscience, and ethical values in society. The article aims to reveal the spiritual and aesthetic significance of the story and to artistically analyze how the awakening of a sense of conscience-characteristic of every nation-leads to transformations in the inner world of the characters.

Keywords: Omer Seyfettin, short story genre, conscience motif, poetic analysis, moral values, inner conflict, character psychology, sense of guilt, ethical choice, artistic thinking, realism, national identity, symbolic expression.

Kirish. Adabiyot o'z tabiatiga ko'ra, insonning barcha turdagi his-tuyg'ularini, fikrlarini, harakatlarini va mavjudlik sharoitlarini aks ettiradi. Oddiy hayot jarayonida duch keladigan boshdan kechiradigan individual yoki sotsiologik vaziyatlar va hissiy intensivliklar badiiy matn ichida bevosita yoki bilvosita his qilinadi. Ayniqsa, roman va qisqa hikoyalar kabi badiiy matnlarda muallif ongli ravishda o'zi yashayotgan davrning sotsiologik voqeliklarining individual ta'sirini hikoyaga kiritadi. "Adabiy asarda syujet,

mavzu va tuzilma, ma'lum ma'noda, fikrlarning ramziy ifodasidir. Shu sababli, mazmunni ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning ramziy ifodasi sifatida tarflash mumkin" (Tuzer-Hukum 2019: 156). O'z davrining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sharoitlarini diqqat bilan kuzatgan Umar Sayfiddin o'z asarlarida turli xil hikoya qilish texnikalaridan foydalangan holda insonlarning turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlarini sodda tilda o'quvchiga yetkazadi. Shu nuqtai nazardan, realistlik yondashuv bilan yozilgan hikoyalarida u davr ruhini aks ettiruvchi ijtimoiy voqelikni aks ettiradi. U o'z hikoyalarini real hayotning o'zidan tanlagan, o'z so'ziga ega jonli qahramonlarni "Men tirikman" deydi qahramonlar orqali hikoya qiladi. "Umar Sayfiddin uchun adabiyot real hayotni anglatadi hayot esa tartibsiz va jadaldir. Unda ko'plab qarama-qarshi va xilma-xil vaziyatlar mavjud. Umar Sayfiddin hayotning bu murakkabligini o'z hikoyalarida, hayotning chinakam yorqin sahnalari ichida tasvirlaydi" (Enginun, 1992: 40). Darhaqiqat, uning davrining sotsiologik voqealari uning hikoyalarida o'tkir kuzatuv mahsuli sifatida aks ettirilgan [1].

Turk yozuvchisi Umar Sayfiddin o'zining hikoyalarida hayotning turli jabhalaridagi insonlarning kundalik hayot voqealarini batafsil bayon qiladi. Shu tarzda u qahramonlarining hissiy holatlarini, psixologik moyilliklarini va ko'plab insoniy vaziyatlarini realistlik doirada tasvirlaydi. Uning hikoyalari ijtimoiy va siyosiy sharoitlar, urushlar, nikoh va oilaviy hayot, milliy tuyg'ular, shaxsiy manfaatlar, ongsiz ravishda qilingan xatolar, baxtsizlik va qashshoqlik, tushunmovchiliklar, tuhmat va ochko'zlikning oqibatlariga qaratilganligi o'rinni savollar tug'diradi va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'ladi. Xususan, aybdorlik va uyat hissiyotlariga olib keladigan masalalar ko'pincha ongsizlik va hissiy ko'rlik tufayli yuzaga keladigan tushunmovchiliklar, qo'rquv, xavotir yoki qashshoqlik ta'sirida sodir etilgan jinoyatlar va milliy ideallarning yo'qligi sababli yuzaga keladi. Bu fikrlar, shuningdek, uning individuallik va ijtimoiylik o'rtasidagi muvozanatni saqlashda ham muhim ahamiyatga ega [2].

Adabiyotlar tahlili. Aybdorlik va vijdon azobi insonning o'ziga, boshqalarga va hayotga bo'lgan munosabatidan kelib chiqadi va bu bevosita yoki bilvosita munosabatlarga ta'sir qiladi. Shuning uchun, aybdorlik badiiy matnlar uchun juda foydali "g'oya" hisoblanadi. Aybdorlik hissining paydo bo'lishi odatda yomon harakatni sodir etishni talab qiladi. Ushbu harakatning hikoyada ochib berilishi yoki o'quvchiga his ettirilishi dramatik harakatni yaratish uchun muhim boshlang'ich nuqtadir. Keyinchalik, bu harakat hikoya qiluvchi yoki qahramonlar tomonidan yaxshilik va yomonlik nuqtai nazaridan filtrlanishi kerak. Bu jarayon davomida yuzaga keladigan keskinlik hikoyaga psixologik chuqurlik berish uchun ajoyib va boy imkoniyat yaratadi. Darhaqiqat, agar natijada paydo bo'lgan pushaymonlik samimiy bo'lsa, uni boshdan kechirayotgan badiiy qahramon ongning yangi darajasiga yetgan bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, Umar Sayfiddinning hikoyalarida tez-tez uchraydigan "Vijdon azobi" hissi qahramonlar uchun chuqur ong darajasini ko'rsatish vazifasini bajaradi, deyish mumkin.

Darhaqiqat, "Tarix abadiy qaytalanishdir" hikoyasida Umar Sayfiddin "Ibodatdan boshqa hech qanday qusiri yo'q" deb hisoblaydigan va begunohligiga amin bo'lgan (Umar Sayfiddin, 2020a: 187) bosh qahramonni, kechirib bo'lmaydigan axloqsizligi uchun hech qanday pushaymon qilmay tasvirlash orqali qahramonni o'quvchi nazarida sharmandali xolatga solish orqali Umar Sayfiddin, pushaymonlik va vijdonni ko'p qatlamli istehzoning harakatlantiruvchi kuchi sifatida ishlatadi. Bu hikoyada u o'quvchining ongi darajasini yuqori darajada ushlab turadi va shu bilan o'quvchi nazarida qahramonni aybli tasvirlaydi. Shu tarzda u mazmun va texnika o'rtasida o'zaro bog'liqlikni o'rnatadi. "Yaramas" hikoyasida ham shunga o'xshash voqea pushaymonlik va ijtimoiy tuzilmani bog'laydigan ko'priklar yaratadi. Boshqa tomondan, bosh qahramonning "Pushti marvaridli kashtado'zlik" dan voz kechgani uchun umuman pushaymon bo'lmasligini ulug'lash uni chinakam qahramonga aylantiradigan xatti-harakatlar sifatida o'qilishi mumkin [2].

Umar Sayfiddinning hikoyalarida aybdorlik va pushaymonlik kabi hissiy holatlar shaxsning o'zini kechira olmasligi va jinoyati, xatosini doimiy yukdek qalbida olib yurishi orqali o'rganiladi. Biroq, "Ilk Namoz" hikoyasidagi o'tmishga bo'lgan kuchli sog'inchni o'tmishdagi kechinmalarni xuddi shunday samimiylilik bilan qayta boshdan kechira olmaganidan qayg'u va natijada paydo bo'ladigan vijdon azobi sifatida talqin qilish mumkin. Boshqa tomondan, "Bahor va kapalaklar" dagi yosh qizning o'z hayotidan pushaymon bo'lishi kelajakka kuchli umid borligiga ishora qiladi.

Umar Sayfiddinning shaxs psixologiyasiga bag'ishlangan hikoyalarida, nikoh, ta'sirchan element sifatida, aldamchilikka, katta umidsizliklarga, pushaymonliklarga va vijdon azobiga olib keladi, deyish mumkin. Bu mavzuni "Erkakning xati", "Xunuk haqiqat", "Olma" va "Sevgi va oyoq barmoqlari" kabi hikoyalarda ko'rish mumkin. "Turk bolasi Primo" hikoyasida chet ellik ayolga uylanganidan afsuslanish Primo kabi ideal tipni paydo qiladi [3].

Qahramonlarning ijtimoiy mavqei va mavjudlik uchun kurashlarini o'rganadigan badiiy matnlarda aybdorlik va pushaymonlik hissi ongli yoki ongsiz ravishda sodir etilgan noto'g'ri xatti-harakatlar, boshqalarga zarar yetkazish yoki milliy va vatanparvarlik ideallariga xiyonat qilish natijasida paydo bo'ladi. Bu yerda "noto'g'ri ish" boshqasiga qandaydir tarzda yetkazilgan zararni anglatadi. Boshqa tomondan, aybdorlik badiiy matnlarda vatan va millat kabi mansublik unsurlari va asosiy qadriyatlarni e'tiborsiz qoldirish yoki chetlashtirish natijasida paydo bo'ladigan pushaymonlikning aksi sifatida ham taqdim etiladi. "Naqorat" hikoyasida pushaymonlik va aybdorlik hissi bolgar qizi kuylagan "Bu bizniki bo'ladi, bizniki bo'ladi, Istanbul bizniki bo'ladi" degan naqorat bilan tugaydigan xalq qo'shig'ini ishq kuyi deb adashtirgan yosh ofitser, uni sevgi kuyi emasligini tushunib yetgandan so'ng boshidan kechirgan psixologik inqiroz orqali o'rganiladi, "Qashlagich" da esa bosh qahramon o'z jinoyati va ukasining kasalligi va o'limi uchun ukasini ayblaganidan keyin his qilgan pushaymonligi orqali o'rganiladi. Boshqa tomondan, "Primo turk bolasi" va "Fon Sadristaynning o'g'li" hikoyalarida aybdorlik va uyat hissiyotlari milliy tuyg'ularni ochib berish va kelajak haqida xavotirli savollar natijasida ong holatini yaratish vazifasini bajaradi. "Ilk jinoyat" va "Nega u boyib ketmadi?" nomli hikoyalarda pushaymonlik ongsizlik va yomonlikning keltirib chiqaradigan halokatli oqibatlarni anglash orqali boshdan kechiriladi [4].

Yomonlik va aybdorlik hissiyotlaridan xabardorlik. Umar Sayfiddin Usmonli imperiyasi tartibsiz davrni boshdan kechirayotgan va qulash xavfiga duch kelgan notinch davrga guvoh bo'lgan va bu davrning qiyinchiliklarini chuqur his

qilgan yozuvchidir. Goʻnen, Izmir, Istanbul va Bolqon kabi turli mintaqalarda yashagan Umar Sayfiddin hayotidagi voqealarni tasvirlash uchun oʻz tarjimai holi, tajribalari va kuzatuvlaridan foydalangan oʻz davrining asarlarini jonlantiradi. Uning hikoyalarining markazida biz oʻzining zaif tomonlari, ambitsiyalari, jismoniy ehtirolari, milliy tashvishlari, vatanparvarligi, kosmopolitizmi, takabburligi, sevgisi va xiyonati bilan ajralib turadigan hissiy boy odamlarga duch kelamiz. "Nega u boyib ketmadi?" hikoyasi uning sotsiologik va siyosiy manbalari, shuningdek, inson zaifliklari va pushaymonliklariga asoslangan syujeti bilan uning muhim hikoyalaridan biridir.

"Nega men boyib ketmadim?" hikoyasi memuar hikoya sifatida tuzilgan boʻlib, qashshoqlik va qashshoqlikdan azob chekib, zaif tomonlariga berilib, noqonuniy yoʻllarga murojaat qilib, shu tariqa boyib ketgan shaxsning boshidan kechirgan psixologik tarangliklarini va keyinchalik vijdon azoblarini tasvirlaydi. Hikoyada urush yillarida kambagʻallarning huquqlaridan foydalangan qora bozorlilar, kontrabandachilar va urushdan foyda koʻruvchilar jamiyatda imtiyozli mavqega ega boʻlganliklari, axloqiy qadriyatlarining tanazzulga uchrashi va buzilishini aks ettirgani taʼkidlagan. Bundan tashqari, bu tizimda byurokratiyaning ishtiroki huquq va adolat kabi tushunchalar shaxsiy manfaatlar uchun maʼnosiz boʻlib qolgan vaziyat sifatida tasvirlangan.

Konstitutsiya davrida yozilgan yoki urush yillarida tasvirlangan koʻplab romanlarda markaziy yoki matn osti mavzusi boʻlgan bu mavzu korrupsiyaning va axloqiy qadriyatlarining tanazzulga uchrashining halokatli taʼsirini va halokatli oqibatlarini namoyish etadi. Buyuk inqiloblar davrida bunday mavzularning tez-tez ishlatilishi ijtimoiy sharoitlarning shaxs ruhiyatiga uzoq muddatli taʼsirini tasvirlashi bilan diqqatga sazovordir. "Nega u boyib ketmadi?" nomli hikoyada individual manfaatlarining sotsiologik oqibatlarining ijtimoiy va siyosiy tanqidi mavjud boʻlsa, uning memuar sifatidagi tuzilishi psixologik xulosalar chiqarishga imkon beradi. Masalan, xotiralar shaxslarga oʻtmishdagi yaxshi va yomon kunlarini hozirgi zamonda boshdan kechirish imkonini beradi va kundaliklar bu xotiralarni bugungi kunga parcha-parcha emas, balki batafsil ravishda oʻtkazishga yordam beradi va shu bilan oʻtmishni tirik saqlaydi. Tajribalar va xotiralar insonning hissiy dunyosiga uzoq muddatli taʼsiri tufayli uning psixologik tuzilishini shakllantiradi. Masalan, aybdorlik milliy idealga aylanadigan "Naqorat" hikoyasi "Yoshligini Makedoniyada oʻtkazgan sobiq ofitserning kundaligidan" yozuvi bilan boshlanadi. Ushbu yozuv shuningdek, qahramonning hissiy dunyosi syujetga kiritilishini va voqealar uning nuqtai nazaridan hikoya qilinishini anglatadi [5].

Tadqiqot muhokamasi. Ushbu hikoyada milliy tuygʻularning yoʻq boʻlib ketishi va milliy ongning buzilishi tufayli aybdorlik va pushaymonlik hissi paydo boʻladi. Shu nuqtai nazardan, Umar Sayfiddin hikoyalaridagi kundaliklar va xatlar muhim vazifalaridan biri qahramonlarning ichki notinchligi savol-javoblarini toʻgʻridan-toʻgʻri birinchi shaxsdan taqdim etilgan ichki haqiqat matni sifatida qabul qilinadi. "Nega u boyib ketmadi" deb nomlangan hikoyaning boshida, tarix oʻqituvchisi boʻlgan bosh qahramonning 1916-yil 7-yanvarda daftariga yozib qoʻygan "xotirasiz inson baxtlidir" degan soʻzlari, xudbin xatti-harakatlari va xatolarining halokatli oqibatlari bilan doimo yuzma-yuz kelishga majbur boʻlgan shaxsning hayoti qanday qilib haqiqiy doʻzaxga aylanishi haqidagi pessimizmni aks ettiradi. Bosh qahramonning kundaligidagi tarixiy rivoyatlar bilan bogʻlashi, ikkalasi ham "falokat xabari" ning yozuvlari ekanligiga ishonishidan kelib chiqadi.

"Men tarix deb ataydigan narsa falokatlar haqidagi hikoya ekanligini payqadim! U hech qachon baxt haqida gapirmaydi va unga shunchaki ishora qiladi xolos. Hatto eng quvonchli va omadli davrlarda ham u fojia, xiyonat, ogʻriq, zahar topishda mohirdir! Insoniyat xotirasi boʻlgan tarixdagi bu qaygʻuli tendentsiya insoniyatning oʻzida mavjud. Falokatlar, azob-uqubatlar va motamlar qalbimizda yara kabi chuqur iz qoldiradi. Bizning baxtimiz, quvonchimiz, yoqimli kunlarimiz oniy tushdan uygʻongandek oʻtib ketadi va unutiladi. Bugun ertalab tortmaning burchagidan oʻn yil oldin yoza boshlagan daftarni topdim. Yozganlarimga qaradim. Meni ovutadigan hech narsa yoʻq!" (Umar Sayfiddin 2020b: 212).

Kundaligiga baxtli onlarini emas, balki qaygʻularini yozib boradigan bosh qahramon bu "mashʼum kundalik" dan "Keskin, mast qiluvchi, namgarchilik kuz hidi", "motam hidi" ni tuyadi. Biroq, u soʻnggi ikki yildagi tajribalarini kundaligiga yozib qoʻymaganligini "odatini yoʻqotgan"ligi bilan bogʻlaydi. Chunki "qanoatda, harakatda, boshqa hech qanday zavqqa oʻxshamaydigan bilim izlashning maʼnaviy zavqida baxtli yashab, toʻsatdan dahshatli tirikchilik girdobining zulmatiga tushib qolgan" bosh qahramon oilasini taʼminlash uchun kurashayotgan bir paytda "xavotirli kutish" (Freud 1998: 110) holatida doimo chiqish yoʻlini izlaydi. Oʻn besh liralik maoshi bilan oilasini boq olmagani oʻzlik bilan, u xotinining matonati va sabr-toqatiga qaramay, qashshoqlikning ogʻir zarbasi ostida eziladi va uning baxtsizligi va umidsizligi chunonon chuqurlashib boraveradi. Oʻqituvchilik endi ularni boqish uchun yetarli boʻlmashligidan xavotirlanib, xayolidagi bezovta qiluvchi fikrlardan qochib qutula olmagan holda, u oilasini, garchi nisbatan boʻlsa ham, tarjima ishlari orqali taʼminlashni boshlaydi. Biroq, uning qanday qilib osonlikcha boyib ketganini aytib bergani va unga ham maslahat bergan eski doʻsti bilan uchrashuv unda ham boylikka boʻlgan ishtiyoqni uygʻotadi. Bu holat Konstitutsiya davrining badiiy matnlarida koʻrinib turganidek, noqonuniy daromad orttiradigan koʻplab yangi boylar turlarining asosiy xususiyatidir. Biroq, Umar Sayfiddin oʻz hikoyasida bu turdagi qanoatli va pushaymon jihatlarni bir xarakterda taqdim etadi va shu bilan oʻquvchiga taqqoslash imkoniyatini beradi.

Hikoyada urush yillarida paydo boʻlgan va noqonuniy yoʻllar bilan boyib ketgan yangi boylar, shuningdek, ularga yoʻl ochgan byurokratiya tanqid qilinadi. Qahramonning isteʼmolga berilib ketishi, turmush darajasi oʻzgargandan keyin hashamat va qulaylik chegaralarini kengaytirishi davrning ijtimoiy tanqidini oʻz ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, hikoyada "koʻzga koʻrinadigan isteʼmol"ga ustuvor ahamiyat beradigan (Veblen 2015) odamlar, urushning ijtimoiy-iqtisodiy betartibli tufayli yuzaga kelgan sirpanchiq zaminda boylik, boy koʻrinishga intilib, barcha insoniy qadriyatlarni mensimaydiganlar tanqid qilinadi. Darhaqiqat, hikoyada bosh qahramon va uning rafiqasi ijtimoiy zinapoyadan koʻtarilib, "eskirgan, qora yogʻoch uy"ni tashlab, ehtiyojlaridan ancha katta boʻlgan sakkiz xonali hashamatli uyga koʻchib

o'tganliklari, hashamat va qulaylikdan mast bo'lganliklari ko'rsatilgan. Bu ularning dabdabali iste'mol muhitiga sho'ng'ishini ko'rsatadi. Qahramonning o'ziga bo'lgan qiziqishi ortib borayotgani, armiyaga chaqirilish xavfidan ehtiyot bo'lish uchun o'qituvchilik kasbini tashlamaslik qarorida ham yaqqol ko'rinib turibdi. Urush paytida qora bozorda un va shakar kabi asosiy ehtiyojlarni sotishda ishtirok etishi, hammaning yagona maqsadi va falsafasi pul topish bo'lgan "bozor manipulyatsiyasi" ichidagi "ayyorlikni eng katta kuch" deb bilishi va urushning boshida bu biznesni boshlamaganidan afsuslanishi - bularning barchasi uning moddiy ambitsiyalar uchun insoniy qadriyatlarini yo'qotganidan dalolat beradi.

Natijada, mexanizatsiyalashgan xatti-harakatlar ta'sirida bosh qahramon o'zini yo'qotadi va qo'lga kiritgan narsalarini yo'qotadi. U pul qanday topilganini deyarli bilmaydi va bunga shubha ham qilmaydi. Boshqa tomondan, bosh qahramonning kundalik odatlarining o'zgarishi, o'qish va yozishni qashshoqlik bilan bog'liq amaliyot sifatida ko'rish, kundaligini shunchaki kundalik qiymatga ega bo'lgani uchun tashlab yubormasligi o'zini asl qadriyatlaridan uzoqlashtirgan shaxsning buzuqligida o'zidan va o'tmishidan begonalashish munosabatini aks ettiradi. "Ha, qashshoqlikni unutish juda olijanob ish emas". "Men uni kutubxonamda saqlayman" (Umar Sayfiddin 2020b: 218) so'zlari uning qashshoqligini eslash va kelajagini shunga mos ravishda qurish yoki ijtimoiy mas'uliyat hissi bilan kambag'allarga yordam berish kabi fazilatlarini aks ettirmaydi, balki o'tmishga kinoyali yondashuvni aks ettiradi. Bu vaqt ichida bosh qahramonning odatlari o'zgaradi va uning rafiqasi uylarini bezashga e'tibor beradi, ular davrning eng hashamatli do'koni bo'lgan Psaltidan mebel sotib olishadi va badavlat odamlarning uylarida ziyofatlarga borishadi. Bu yangi hayotning yaltiroq va ko'zni qamashtiruvchi ta'siri uning insoniy qadriyatlarini yo'q qiladi va uni tobora befarqlashtiradi.

Bosh qahramonning farovonlik mastligi orasida pushaymonlik bilan to'qnashuvi, u keltirib chiqargan ijtimoiy vayronagarchilikka duch kelganida sodir bo'ladi va bu pushaymonlik tuyg'ulariga olib keladi. O'z harakatlarining halokatli oqibatlari va halokatli oqibatlarini "Halokatli inqirozda" ko'rish unda uyat va aybdorlik hissini uyg'otadi (Umar Sayfiddin 2020b: 218). Jarrahpashada yangi boy odamning uyida o'tkazilgan ziyofatdan qaytayotgan bosh qahramon shahar amaldorlari bilan uchrashadi va ular "har kuni ochlik, dori-darmon yetishmasligi va chanqoqlikdan o'layotgan odamlarni" yig'ish uchun kelishlarini bilib oladi. Bu o'limlarning sababi "xalqni non o'rniga qum va tuproq bilan boqadigan" va "kambag'allarni talash orqali boyib ketgan" foyda ko'ruvchilardir. Shu nuqtai nazardan, hikoya "foyda ko'rish, ta'sir o'tkazish va qashshoqlik o'rtasidagi ziddiyatlar orqali "urushdan foyda ko'ruvchilar" va "xalq" o'rtasidagi yengib bo'lmaydigan iqtisodiy munosabatlarning xunuk qiyofasini ko'rsatadi" (Kanter 2019: 91). Kambag'allarning eng asosiy oziq-ovqati bo'lgan un qoplariga loy qo'shadiganlar va bunga ko'z yumadigan oziq-ovqat ta'minoti amaldorlari, shuningdek, Topal nomi bilan tanilgan Posho korruptsiyaning byurokratik qiyofasini ifodalaydi. "Ha, odamlarni ochlikdan o'ldirayotgan biz edik! Bizga yo'l ko'rsatganlar; biz bilan birga o'g'irlik qilishimizga yo'l qo'yg'analardir! Shemi bilan birgalikda biz Qog'ozxonada ko'pgina "unga qo'shsa bo'ladigan un aralash tuproq" topdik. Uch oy davomida u yerdan qazib olgan loyni Yashega sotdik. Yashe, bila turib, uni bizdan sotib olib, axlatni unga aralashtirib, nonvoyxonalarga tarqatayotgan edi" (Umar Sayfiddin 2020b: 220)

Qahramon o'z voqeligiga duch kelib, "bu o'liklarni qidiruvchilar orqasida xuddi magnitlangandek" yurganida dahshatli manzaraga duch keladi. Bu manzara uning borligi fonida qoldirib ketgan va boylik jozibasiga bilan chetga surilgan fazilatlarini - halollik, rahm-shafqat va fazilatni yoritib beradi, bu esa uni pushaymonlikda azob chekishga majbur qiladi. Chunki bu dahshatli manzarada "o'liklar yarim yalang'och edilar. Terilari skeletlarida qurib olgan edi. Ularning etlari yo'q edi" (Umar Sayfiddin 2020b: 220). Bu uchrashuv natijasida yuzaga kelgan psixologik tanazzul qahramonning tanasida aks etadi, chunki u inson sezgiriligining ko'rsatkichlari bo'lgan bu qadriyatlarga ishora qilib, "telba kabi qocha boshlaydi". Qahramon o'zining shuhratparastligining halokatli oqibatlarini anglab yetgan chuqur zarba o'zini tanqid qilish natijasida shakllangan vijdon mexanizmini ham faollashtiradi. Pushaymonlik ijobiy holatdir; pushaymonlikni boshdan kechirayotgan odam o'z harakatlaridan pushaymon bo'lishini va yuzini yaxshilikka qaratganligini anglatadi. Yaxshilik yoki fazilatni anglay olmagan shaxsning pushaymon bo'lishi ehtimoldan yiroq. Darhaqiqat, bosh qahramon uyga kelganida hushidan ketishi va xotinining sodir bo'lgan voqeaga javoban yig'lay boshlashi, ular hali vijdon tuyg'usini yo'qotmaganliklaridan dalolat beradi.

Ilohiyotda yovuzlikning tabiati uch toifaga bo'linadi: "metafizik yovuzlik", "tabiiy yovuzlik" va "axloqiy yovuzlik". Xristian ilohiyotiga ko'ra, metafizik yovuzlik moddiy dunyoning qisman cheklangan tabiatidan kelib chiqadi, bu esa mavjudotlarning abadiy va mutlaq yaxshilikdan to'liq bahramand bo'lishiga to'sqinlik qiladi. Boshqa tomondan, tabiiy yovuzlik odamlardan mustaqil ravishda sodir bo'ladigan yovuzlikdir (Albayrak 2017: 54-55). Leybnitsning ta'kidlashicha, tabiiy yoki jismoniy yovuzlik, axloqiy yovuzlik singari, inson irodasiga qarab paydo bo'ladi va yovuzlikning ikkala turi ham sabab-oqibat munosabati bilan bog'liqdir. Leybnitsning fikriga ko'ra, Xudo ko'pincha jinoyat uchun jazo sifatida tabiiy jismoniy yovuzlikni xohlaydi (Leybnits 2017: 36-37). Bu holda, tabiiy yovuzlik jazoga aylanadi. Biroq, axloqiy yovuzlik - bu inson tomonidan ongli ravishda sodir etilgan va normalardan tashqariga chiqadigan gunohdir (Leybnits 2017: 35). Shaxsning ixtiyoriy axloqiy yovuzligi uning nazoratidan tashqarida bo'lgan tabiiy jismoniy yovuzlikning qo'zg'atuvchisidir.

Umar Sayfiddinning "Nega u boyib ketmadi?" hikoyasida individual yovuzlikning tabiati axloqiy yovuzlik bilan chambarchas bog'liq. Urushlar bilan birga ijtimoiy azob-uqubatlarning asosiy sababini tashkil etuvchi yuqori martabali davlat arboblarning yovuzligi, yaxshi odamlar bu yovuzlikka sherik bo'lganda, ham ijtimoiy, ham individual axloqiy yovuzlikka aylanadi. Besh yil davomida tarix o'qituvchisi bo'lib ishlagan hikoya qiluvchining urush yillarida moliyaviy qiyinchiliklar tufayli tinch hayoti tubdan o'stin-ustun bo'lib ketdi. Moliyaviy muammolarini yengillashtirish va oilasini ta'minlash uchun u tarix o'qitishdan tashqari tarjimon bo'lib ham ishlay boshlaydi. Bosh qahramonning tirikchilik qilishga urinishiga qaramay, yovuz odamga aylanishi...Bu uning o'rta maktabdagi do'sti Shemining takliflari orqali sodir bo'ladi, u o'zining axloqiy fazilatlarini bilan yovuzlikni o'zida mujassam etadi. Hikoyada pul, xohish va kuch obyekt, yovuzlikning asosiy boshlang'ich nuqtasini tashkil qiladi, hikoya qiluvchining individual yovuzlikka moyilligi esa ijtimoiy yovuzlikka va

hatto vayronkorlikka aylanadi. Hikoyadagi quyidagi dialog xohish va kuch obyektiga ega bo'lgan subyektning yovuz takliflarini ko'rsatishi bilan diqqatga sazovordir: "Menda atigi yetmish besh ming lira bor, .. ikki oy ichida..." Hazillashyapsiz deb o'ylab kulibman. Rostini aytsam, istalgan bankdan so'rang. Xo'sh, bu qanday bo'lishi mumkin? Agar qalovini topsang, bu juda oson bo'ladi! Ichimda to'satdan boylik olovi alanga oldi. Ikki oy ichida yetmish besh ming lira... Nemislardan arzonga, atigi bir liraga sotib olgan karbid chiroq ostida har kecha to'rt soat terlaganimni esladim. Ro'paramdagi odam sog'lig'i yaxshimasdek, yorilib ketadigandek edi, Olmos uzakli barmoqlari lo'ppi lo'ppi edi.

- Xo'sh, bu "qalovi nima ekan"?

-Topal bilan aralashish eng oson yo'li!

- Topal kim?

"Voy... Patagoniyadamisiz, ey zot-i oliylari! Topal kimligini bilmaysan-ku?... Xudo haqqi! U har qanday odamni bir zumda millioner qila oladi. Bugun butun Turkiya uning qo'lida! Uning bitta so'zi bilan bir vaqtning o'zida yetmish besh million lira harakatga keltirilishi mumkin". (Umar Sayfiddin, 2020b: 215)

Hikoyachi, boshidan kechirgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, obro'li bo'lib qoladi, ammo uning xohish-istaklari ob'ekti tomonidan boshqa odamda yaratilgan farovonlik muhiti uning yovuzlik salohiyatini faollashtiradi. Shemining hikoyadagi vazifasi, axloqiy buzqlikni o'z ichiga olgan holda, hikoyachining yovuzlik ambitsiyalari va salohiyatini ochib berishdir. Yovuzlik salohiyati uyg'ongan hikoyachi urush yillarida ham yovuzlikning aybdorlari, ham qo'zg'atuvchilari bo'lgan davlat arboblari murojaat qilish orqali talonchilikda ishtirok etishga intiladi. Noqonuniy daromadlardan tashqari, davlat lavozimlarida ishlaydiganlar orasida ham tarfakshlik juda keng tarqalgan. Yosh turklar orasida aloqa qiladigan hech kim bo'lmaganligi sababli, hikoyachi Shemining korrupsion bitim evaziga kuniga "sakson yoki to'qson lira" olish taklifini xursandchilik bilan qabul qiladi. Xohish-istaklari ob'ekti jalb qilinganidan so'ng, hikoyachi axloqiy jihatdan barbod bo'ladi. Hoy-u havaslarga berilib, u noqonuniy daromadlar orqali moddiy boyligini ta'minlayotganda axloqi va xarakterini yo'qotadi.

Xulosa. Hikoyalarini realistik yondashuv bilan yozgan va qahramonlarni hayotdan to'g'ridan-to'g'ri barcha insoniy kamchiliklari bilan tasvirlagan Umar Sayfiddin o'zining badiiy asariga yashagan jamiyatining barcha sotsiologik voqealarini olib kirgan va ayniqsa ijtimoiy kamchiliklarni hazil va satirik uslubda tanqid qilgan. Uning hikoyalarida individual yoki ijtimoiy falokatlar olib keladigan voqealar hikoya qilinayotgan bir paytda, bu masalalarda shaxslarning mas'uliyati pushaymonlik yoki aybdorlik hissi bilan birga ko'rib chiqiladi. Insonning ichki dunyosini bir o'lchovli tarzda emas, balki o'zining keskinliklari, xudbinligi, ochko'zligi, ambitsiyalari va pushaymonliklari bilan badiylashtirgan Umar Sayfiddin pushaymonlikka sabab bo'ladigan voqealarni ham hayotning o'zidan oladi. Umar Sayfiddinning hikoyalarida tushunmovchiliklar, ochko'zlik, o'z manfaatlarini ko'zlash yoki ijtimoiy mavqega intilish salbiy tajribalar natijasida qahramonlarni milliy yoki ijtimoiy idealga olib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] ENGİNÜN İnci (1992) "Umar hikoyalari", Omer Seyfettin tug'ilganining yuz yilligi munosabati bilan, Anqara: Turk tarix jamiyati nashriyoti.
- [2] FROMM Erich (2014) Sog'lom jamiyat, Yurdanur Salman-Zeynep Tanrıseven tomonidan tarjima qilingan, Istanbul bul: Payel Yayınevi.
- [3] KANTER M. Fatih (2019) Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin, Istanbul: Kesit Yayınları.
- [4] Omer Seyfettin (2020a) Bütün Hikâyeleri 1, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergah Yayınları.
- [5] Ömer Seyfettin (2020b) Bütün Hikâyeleri 2, Haz. Hülya Argunşah, İstanbul: Dergah Yayınları.
- [6] TÜZER İbrahim-HÜKÜM Muhammed (2019) Edebiyat Sosyolojisi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- [7] VEBLEN Thorstein Bunde (2015) Aylak Sınıfın Teorisi, Çev. Eren Kırmızıaltın- Hüsnü Bi-lir, Ankara: Heretik Yayınları.
- [8] Alangu, Tahir, Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.
- [9] Albayrak, Mehmet Barış, "Schelling'in İnsan Özgürlüğünün Özünü İncelemesinde Kökünü Gerçekliği", Cogito, S 86, 2017, s. 53-69.
- [10] Aydın, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, C 9, 1989, s. 209-234.
- [11] Bataille, Georges, Edebiyat ve Kötülük, Çev.: Ayşegül Sönmezay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- [12] Eagleton, Terry, Kötülük Üzerine Bir Deneme, Çev.: Şenol Bezirci, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- [13] Güneş, Mehmet, "XX. Yüzyıl Başlarında Balkanlardaki Siyasi ve Etnik Çatışmaların Ömer Seyfettin'in Hikâyelerine Yansıması", TÜBAR, S 29, 2011, s. 163-187.
- [14] Kur'an-ı Kerim Meâli, Haz.: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- [15] Leibniz, Gottfried Wilhelm, "Teodize", Cogito, Çev.: Kaan H. Ökten, S 86, 2017, s. 31-38.